

Categorii de texte structurate intrinsec pe contexte morfosintactico-lexicale

de

Petru Zugun

L'auteur identifie seize catégories de textes structurés sur des contextes morphosyntaxico-lexicaux en relation : la devinette, la fable, la parabole, la glose, etc. L'étude apporte ainsi des compléments spécifiques à la théorie du *texte* comme unité syntaxique.

Introducând *textul* între noțiunile ei fundamentale, sintaxa actuală a devenit una transfrastică, sintaxa tradițională, frastică, coborînd, inevitabil, de la statutul de *întreg* la acela de *parte*, a unui *context* și, implicit, a unui *text*.

În unele articole publicate relativ recent¹ am postulat unitatea morfosintactico-lexicală *context*, intermediară între *frază* și *text*, textul fiind considerat astfel un ansamblu de contexte relaționate, iar fraza – parte a părții numite *context*. Am considerat *context tipic* acela format din cel puțin două fraze succesive birelaționate specific cu contextul anterior și cu contextul următor (excepții făcînd primul și ultimul context, monorelaționate) și *context atipic* acela care are structura celorlalte unități sintactice – *text*, *frază*, *propoziție*, *parte de propoziție*, exprimate. Indicii de identificare sînt *indici intracontextuali*, iar indicii de relaționare sînt *indici intercontextuali*. Exemplele erau extrase din texte care nu au structuri fixe, nici structuri repetitive recurente, coeziunea și coerența lor fiind identificabile prin indici inventariați pe baza altor texte². Scopul articolelor citate la prima notă era postularea realității unității în discuție, iar al celor indicate la a doua notă – de a argumenta necesitatea utilizării acestei unități.

Consideram că orice text format din cel puțin patru fraze – și, excepțional,

¹ *Delimitarea contextului sintactic prin grade de comparație*, în volumul colectiv *Studia in honorem magistri Vasile Frățilă*, Editura Universității de Vest, Timișoara, 2005, p. 567-572; *Noțiunea sintactică de „context”*, în volumul colectiv *Limba română azi*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, 2007, p. 177-182.

² Adăugăm alte două titluri de lucrări ale noastre în care este utilizată noțiunea de „context (morfosintactico-lexical)”: *Realizarea unității comunicărilor prin ipostazierea și convertirea funcțiilor sintactice*, în „Philologos” (Iași), II, 2007, nr. 5-6 (3), *O descriere gramaticală structurală integrală a comunicării verbale*, în AUI, LIV, 2008; *Categorii de indici constanți de coeziune structurală integrală*, în AUI, LV, 2009, p. 91-97. Preferăm denumirea tradițională de *context* (morfosintactico-lexical, aici), relaționată cu adjectivul „context” din sintagma „sens contextual”, denumirea, mai nouă, de *cotext* nepermițînd această relaționare și fiind, în plus, ambiguă. De altfel, se spune *sens contextual*, nu *sens cotextual*. O denumire adecvată ar cuprinde și substantivul *intratext*, -e.

chiar mai puțin decît patru – este divizibil în cel puțin două contexte (a căror identificare nu este întotdeauna facilă), luam în considerare, firește, texte – reproduse, unele, din economie de spațiu, numai fragmentar – în care contextele erau identificate cu puține dificultăți și afirmam că operația poate continua, pe orice text care ridică, în acest sens, dificultăți mai mari.

Revenim, acum, cu relevarea existenței unor *categorii de texte structurate, intrinsec și necesar, pe contexte*, complementare ideatic, relaționate gramatical-semantic prin recurențe lexicale – cuvinte și frazeologisme tipice –, repetări sistematice de sintagme, propoziții și fraze. Textele încadrabile în această categorie pot fi numite *texte canonice*, iar celelalte, *texte necanonice, libere*, acestea fiind cele de tipul roman, nuvelă, pastel, poem, povestire ș.a. Utilizăm o argumentare gramaticală și lexicală care, probabil, este mai convingătoare decît precedentele, fiindcă se bazează acum pe identificarea aproape mecanică de contexte delimitabile facil, ele fiind părți ale unor texte cu structuri impuse de chiar definițiile acestor categorii de texte cu forme fixe. Din aceeași economie de spațiu, unele texte, binecunoscute, vor fi reproduse fragmentar, atît cît este strict necesar; de asemenea, nu insistăm asupra structurilor frastice, pe care le considerăm cunoscute și recognoscibile în contexte.

Unele texte au structuri bicontextuale, iar alte categorii – structuri tricontextuale etc. Nu epuizăm inventarul lor și reducem exemplificarea la minimum. Considerăm cunoscute definițiile categoriilor de texte și le investigăm intenționat unilateral, numai din perspectiva temei precizate în titlul lucrării; referințele comparative se fac la *frază*, considerată componentă subordonată contextului, și la *text*, ca integrator al contextelor, nu și la *propoziție* sau la *parte de propoziție*, mai „îndepărtate” de noțiunea postulată.

Completăm astfel exemplificarea coeziunii și coerenței textuale și considerăm, totodată, că simplitatea observațiilor noastre nu afectează calitatea expunerii (dimpotrivă, o sporește).

1. *Ghicitoarea* constituie un text bicontextual, primul context – tipic sau atipic, corpul ei propriu-zis – conținînd premisele existenței celui de al doilea context, constant atipic, el fiind confirmarea premizelor, exprimate metaforic anterior, răspunsul fiind dat în termeni denotativi și prin sinonime textuale specifice. Exemplificarea este aproape inutilă (aici și în continuare, exemplificarea se bazează prioritar, repetăm, pe texte scurte, unele reproduse chiar fragmentar, din economie de spațiu tipografic).

„Urechi are, dar n-aude;
E micuț, și tot împunge
(Acul)”.

(Inversarea celor două contexte ale ghicitorilor, în ediții comerciale, este o greșeală editorială).

Primul context este format dintr-o singură frază (context atipic), ale cărui

propoziții sînt fie în raport de coordonare adversativă (2 cu 1, 4 cu 3), fie în raport de coordonare copulativă (3 cu 1), iar al doilea context (tot atipic) constă într-o singură parte de propoziție (subiect/nume predicativ); indicele de relație intercontextuală este sinonimia celor două contexte, iar indicii de relaționare intracontextuală sînt cei prezentați *supra*. Primul context al ghicitorilor prezintă o mare varietate morfosintactico-lexicală, fapt ușor de demonstrat, dar al doilea este, constant, un context atipic în grad extrem (doar un cuvînt sau o îmbinare de cuvinte).

Aici și în continuare exemplele sînt la îndemîna oricui.

2. *Fabula* are, obișnuit, tot structură bicontextuală, primul context fiind tipic și principal narativ, cu protagoniști non-persoană (persoana a 3-a), iar al doilea, tot tipic, reprezentînd „morala” autorului ei, expusă, obișnuit, prin apel la una din celelalte două persoane gramaticale. Uneori, cele două contexte sînt inversate. Și aici, exemplificarea este aproape inutilă. Am ales, totuși, o fabulă, anume foarte scurtă (cele ale lui Grigore Alexandrescu ș.a., binecunoscute, sînt, ca de obicei, lungi), *Stiglețul și ciocîrlanul* de Al.Donici.

„Stiglețu s-au fost prins în laț, cum e mai greu

Și desnădăjduit de moarte se bătea;

Iar ciocîrlanu rău

De el încă rîdea,

Zicînd: - «Ce nătărău !

Să poate ziua mare,

Să cazi în laț așa de tare;

Cînd eu n-am frică

De nimică?» .

Dar învîrtindu-să pe lîngă stiglețel

S-au prins în laț și el.

Vezi, după faptă,

Plată:

Să nu mai rîzi de nime niciodată”.

Primul context, tipic, este format din trei fraze, cea de a doua, intercalată între celelalte două expositive, reprezentînd „vorbirea directă”; al doilea context, atipic, conține o singură frază. Indice intercontextual este verbul „rîde”, iar indici intracontextuali – intonația enunțiativă, numărul frazelor, lexemele „stiglețu”, „ciocîrlanu” ș.a. în primul context, respectiv adresarea directă către cititor, intonația exclamativă, lexeme precum „vezi”, „faptă”, „plată” ș.a., ambreiori precum „aceasta”, „tot astfel”, „așa”, „cînd” ș.a. (vezi fabulele lui Grigore Alexandrescu ș.a.), în al doilea context. Grafic, între cele două contexte este utilizat, de obicei, blancul vertical, termenii (de teorie literară) *Morala*, *Învățătura* ș.a.

3. *Snoava* are tot structură bicontextuală, unul dintre contexte – primul, cel

mai adesea – fiind narativ și multifrastric, iar celălalt, (mult) mai scurt, se aseamănă cu „morala” fabulei. Dimensiunile – număr de fraze – snoavelor populare sînt reduse – medio- și microcontexte tipice -, iar cele ale snoavelor culte, mult mai mari, mai ales în partea narativă fiind vorba de macrocontexte, divizibile în celelalte două subcategorii de contexte.

Capodopera snoavei culte românești este binecunoscuta operă literară *Povestea vorbii* de Anton Pann, în care fiecare snoavă este formată din macrocontexte, partea narativă, exemplificatoare, alcătuiind, neobișnuit, contextual al doilea și următoarele „povești ale vorbei”.

Spațiul tipografic nu ne permite exemplificarea integrală a snoavei, populare sau culte, operație pe care o poate face oricine este avizat. Este suficientă descrierea sumară a snoavei *Balada înghițitorului* de Tudor Arghezi (al cărui text integral este în volumul *Versuri*, București, 1959, p.559 și în alte volume). Primul context tipic – bazat pe vorbire directă, dialog și narație – conține un număr mult mai mare de fraze decît următorul, iar al doilea, atipic, cuprinde „învățătura”, formulată explicit: „Din snoavă, cititorul de stihuri o să-nvețe/ Că frica se numește, la unii-n tîrg, noblețe”. Descrierea morfosintactico-lexicală a contextelor și a indicilor intercontextuali poate fi realizată de orice cititor avizat.

4. *Parabola* este o figură de gîndire tot bicontextuală, cu o parte narativă (și, obișnuit, metaforică) și alta – expozitivă și clarificatoare. Cunoscută din Noul Testament (acesta cuprinde 28 de parabole ale lui Iisus), parabola este puțin cultivată în epoca modernă. Prima parte, narativă, din parabola lui Tudor Arghezi *Gura lumii*, se bazează pe reproșurile și sfaturile contradictorii adresate de trecători răuvoitori din oraș unui „unchiaș și fiului său”, țărani, pentru comportament, considerat de ei greșit, față de măgarul pe care ei îl foloseau totuși normal, iar al doilea context, mult mai scurt (numai o frază, în raport cu zecile de fraze anterioare) cuprinde „învățătura” autorului povestirii: „Mai rămînea să facă o-ncercare,/ Să ia de-acuma dînșii măgarul în spinare” (textul întreg, relativ bine cunoscut, se află în același volum al lui Tudor Arghezi, p.555-556). Între indicii intercontextuali de coeziune sînt utilizați, din nou, ambreiori („dînșii” și „snoavă”).

5. Alte categorii de texte au structuri multicontextuale, de la trei pînă la cinci-șase sau, rar, mai multe contexte morfosintactico-lexicale. Între ele sînt *poveștile* și *basmele*, ale căror incipituri și finaluri sînt binecunoscute, iar restul, majoritar, este format din mai multe contexte, identificabile prin indici precizați de teoria textului. Exemplificarea nu este necesară.

6. *Glosa* se bazează pe contexte delimitabile – potrivit definiției acestei specii de poezie – prin versul final specific fiecărui context, extras, pe rînd, din setul din primul context, reluat, în ordinea inversă a versurilor, în contextul final. Exemplificăm numai cu *Glossă* de M.Eminescu, pe care o reluăm fragmentar din economie de spațiu și știind că este binecunoscută și, oricum, ușor accesibilă în

întregime.

„Vreme trece, vreme vine,
Toate-s vechi și nouă toate [...]
Tu rămîi la toate rece [...]
Multe trec pe dinainte [...]
Vreme trece vreme vine [...]
Nici încline a ei limbă
Recea cumpăn-a gîndirii [...]
Toate vechi și nouă toate [...]
Ca să nu-ndrăgești nimică,
Tu rămîi la toate rece
Tu rămîi la toate rece [...]
Vreme trece, vreme vine.”

Primul și ultimul context constau în fraze relaționate copulativ prin juxtapunere – indice intercontextual – și se relaționează cu fiecare din celelalte contexte (cu excepția ultimului context) prin unul din versurile 1-8, respectiv 8-1, reluate, pe rînd, în finalul fiecăruia, și prin construcții hortative constante; al doilea context are ca indici intracontextuali, specifici, o frază interogativă și lexeme specifice – subst. „auz”, pron. nehot. „multe” (repetat), interogații, lexeme specifice ș.a.; în al treilea context: trei subordonate atributive, adverbul incident „poate”, forme de conjunctiv, lexeme specifice, metaforice – „încline”, „rece”, „cumpănă”, „clipă” ș.a.; în al 4-lea context: trei subordonate concesive, comparația „ca la teatru”, lexeme precum „ghici”, „colț”, „artă”; în al 5-lea context: o subordonată subiectivă, un raport sintactic de coordonare adversativă exprimat prin conj. „dar”, două subordonate explicative – prima, introdusă prin conj. „căci” – coordonate copulativ prin conj. „și” (în fapt, întreaga strofă a 6-a constă într-o construcție explicativă, relaționată cu fraza din strofa anterioară), lexeme specifice – „viitorul”, „trecutul”, „filă”, „prezent”, „există”, „piesă”, „gamă”, „amăgit” ș.a.; în al șaselea context: o subordonată concesivă, o temporală, propozițiile principale coordonate copulativ prin juxtapunere, lexeme specifice și expresii – „mișei”, „nătărăii”, „făcînd punte”, „ai fîi cu stea în frunte”, „te prinde tovarăș”, proverbul „ce e val ca valul trece”; în al șaptelea context: o subordonată finală, propoziții principale coordonate copulativ prin juxtapunere (o relaționare intercontextuală, specifică, cu contextul anterior), lexeme specifice, cele mai multe cu sens metaforic – „sirenă”, „mreje”, „autorii”, „momește”, „vîrteje”, „cărarea” ș.a.; în al optulea context: două subordonate condiționale relaționate cu regente diferite, o construcție interogativă (a doua, în text, după aceea, îndepărtată, din al doilea context), două subordonate concesive coordonate copulativ prin juxtapunere, lexeme – „hulesc”, „îndrăgești” ș.a. – și expresiile „tu rămîi la toate rece” și „să taci din gură”.

Contextele sînt bine individualizate prin indici specifici fiecăruia. Se poate

observa că fiecare coincide cu câte o strofă, cu excepția contextului al cincilea, format din două strofe (a cincea și a șasea, ale căror seturi de fraze sînt relaționate prin *căci* explicativ); *contextul* nu coincide deci cu *strofa*. Numărul frazelor fiecărui context diferă, cel mai adesea. Principalul indice de coeziune textuală este versul final al fiecărui context, la el adăugîndu-se vorbirea directă ș.a.

7. În schimb, fiecare strofă a *rondelului* coincide cu câte un context; exemplificarea este facilă.

8. În *epigramă*, poanta, finală, este precedată de contextul, atipic, în care i se prezintă premisele. Exemplificarea este facilă pentru oricine.

9. *Sonetul* petrarchist este format din *două contexte*, delimitabile prin cele două categorii de *rime*, una pentru catrene și alta pentru terține, alți indici (pronume ș.a.) unindu-le în *text*. Exemplificarea este, din nou, inutilă.

10. Relativ nou în poezia europeană este textul canonic *haiku*, organizat riguros și predominant prozodic.

11. Sînt formate din cel puțin două contexte textele în care un context conține o anaforă, iar alt context nu o cunoaște, precum este textul poeziei *Nu mă înțelegi...* de M. Eminescu: „În ochii mei acuma nimic nu are preț [...]”, primul context, fără anaforă, dar „Și azi, cînd a mea minte [...] Azi [...] Azi [...]”; al doilea context este bazat pe anaforă. Principalul indice intercontextual este adjectivul pronominal posesiv de persoana întîi singular, ocurent în ambele contexte.

12. Sînt texte formate tipic din contexte, cele în care, prin cifre sau prin litere, sînt grupate mai multe fraze (un context), iar celelalte fraze, negrupate astfel, fac parte din alt context (alte contexte). Astfel, articolul *Patru moduri* de G. Călinescu (reprodus în volumul *Însemnări și polemici*, 1988, p.175-177) este format din trei contexte, primul și ultimul (foarte scurte) conținînd câte un singur numeral (4), coeziv, iar al doilea, amplu, constînd în fraze grupate sub câte un numeral, de la 1 la 4: „Leneșul numărul unu este istoric [...] Leneșul numărul 2 e un leneș care se ignorează [...] Numărul 3 e un leneș fricos [...] Numărul 4 e un leneș care scandalizează pe leneșii nr.1, 2 și 3 [...]”. Cele trei contexte se relaționează în text prin numeralele cu sens de ordinal, prin termenul „leneș” ș.a. Să se vadă, în același volum, și textele *Despre ratare* (p. 155-156), *De ce nu se citește?* (p. 162-165) ș.a., structurate identic.

13. Similar, sînt texte formate tipic din contexte cele în care un context grupează frazele conținînd numele lunilor anului, iar alt context, frazele în care aceste nume lipsesc, cum este textul din N.Iorga (vezi *Cugetări*, Editura Tineretului, 1968, p.208): „Nu fi secerător de *ianuar* [...] După zăpada albă și cerul albastru este și la oameni zăpada murdară a lui *februar* și răscoala de vînt a lui *martie* [...] *August* triumfă prin siguranța roadei [...] *Decembre?* Mîni reci, albe se coboară [...]”, în primul context, și „Sufletul tău? Întreabă pe cei [...]” în

al doilea context³.

Un text structurat similar este *Calendarul viei* de Ion Pillat (*Mărțișor, Prier, Florar* etc.).

În alte texte se individualizează de celelalte contexte contextele care conțin adverbele de timp „mîine”, „ieri”, „azi” (vezi cunoscuta poezie a lui M. Eminescu: „Cu *mîine* zilele ți-adaogi / Cu *ieri* viața ta o scazi / Și ai, cu toate-acestea-n față, / De-a pururi ziua cea de *azi*”, strofă repetată în final, această repetiție fiind principalul indice de coeziune textuală).

14-16. Alcătuiesc contexte fiecare item cu răspunsul lui, în grupajele de *teste*; *citatele* împreună cu comentariile lor, în dicționare de maxime etc. comentate (Tudor Vianu, Theofil Simenschy, Baltazar Gracián ș.a.); alcătuiesc contexte fiecare maximă împreună cu comentariul ei; *secvențele* dedicate cîte unui autor în dicționare enciclopedice; *rezumatele* (cîte un context), în studiile științifice care le includ (cîte un macrocontext, divizibil în microcontexte), relaționarea lor realizîndu-se prin reluarea aloglotă a titlului și prin indici morfosintactico-lexicali comuni.

Texte structurate, dar necanonice, pe contexte morfosintactico-lexicale sînt și studiile (monografiile) științifice, legile juridice, cărțile Bibliei, ale căror contexte sînt delimitate sau ușor delimitabile, Evangheliile, Faptele Apostolilor și epistolele Noului Testament, structurate pe capitole (macrocontexte), iar acestea – pe versete (microcontexte); *poemele* – structurate pe *cîntece* (macrocontexte), iar acestea, pe microcontexte similare celor prezentate *supra*; „ciclurile” în volumele de poezii (vezi Ion Pillat ș.a.); *romanele*, structurate pe capitole (macrocontexte) etc.; *textele dramaturgice*, structurate similar celor precizate pentru poem, dar denumite *acte* și *scene* (microcontexte); *replicile dramaturgice* însoțite de infratexte; *textele juridice*, structurate pe capitole și subcapitole, relaționate prin numerale și litere, utilizate nominal, în ordine alfabetică.

Generalizînd, susținem că sînt formate *tipic* din cîte două contexte (relativ ușor delimitabile) textele în care sînt ocurente, specific fiecărui context, pe rînd, unități aparținînd numai unor anumite categorii sau grupări de indici din cele identificate de lingviști. În unele contează indicatorii prozodici, iar în altele cei lingvistici propriu-ziși.

Dacă izolăm contextele și frazele acestor categorii de texte și dacă încercăm, de fiecare dată, să trecem direct de la context și frază la text (cum se procedează obișnuit), fără recurs la ambele contexte (sau la toate contextele), vom înțelege, în cel mai bun caz, numai parțial textul; dacă, însă, partajăm textul în contexte morfosintactico-lexicale – care, obișnuit, grupează, fiecare, mai multe fraze – și le

³ Coeziunea textuală integrală este realizată și prin alți indici, forme flexionare de persoana a 2-a singular ș.a. (vezi lucrarea noastră din 2009, citată la nota 2).

raportăm unele la altele, pentru a observa ce le este specific și ce le unește în text, atunci mesajele parțiale și mesajul final, cumulativ ideatic, vor fi percepute în integritatea lor specifică⁴.

O monografie consacrată contextului morfosintactico-lexical ar detalia și însuma, într-un inventar, indicii intra- și intercontextuali, adăugînd la investigația noastră alte exemple și, posibil, chiar categorii de exemple, care ar întări convingerea existenței acestei unități sintactice intermediare între *frază* și *text* și avînd aceeași legitimitate ca și acestea, *textul* subordonîndu-și direct *contextul* și, numai indirect, *fraza*, *propoziția* și *partea de propoziție*.

Bibliografie

- Bidu-Vrănceanu, Angela, Călărașu, Cristina, Ionescu-Ruxăndoiu, Liliana, Mancaș, Mihaela, Pană Dindelegan, Gabriela, *Dicționar de științe ale limbii*, Editura Nemira, București, 2005.
- Zugun, Petru, *Delimitarea contextului sintactic prin grade de comparație*, în volumul colectiv *Studia in honorem magistri Vasile Frățilă*, Editura Universității de Vest, Timișoara, 2005.
- Zugun, Petru, *Noțiunea sintactică de „context”*, în volumul colectiv *Limba română azi*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, 2007.
- Zugun, Petru, *Realizarea unității comunicărilor prin ipostazierea și convertirea funcțiilor sintactice*, în „Philologos” (Iași), II, 2007, nr. 5-6 (3).
- Zugun, Petru, *O descriere gramaticală structurală integrală a comunicării verbale*, în AUI, LIV, 2008.
- Zugun, Petru, *Categorii de indici constanți de coeziune structurală integrală*, în AUI, LV, 2009.

(Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași)

⁴ Vezi însumarea lor, parțială (referirile se fac la textele numite de noi *necanonice*) la Gabriela Pană-Dindelegan, în *Dicționar de științe ale limbii*, ediția a 2-a, Editura Nemira, Pitești, 2005, s.v. *text* (p. 536-538 ș.a.).